

Koltay András
egyetemi adjunktus (PPKE JÁK)

A SZÓLÁS- ÉS SAJTÓSZABADSÁG KEZDETEI MAGYARORSZÁGON

1. Bevezetés

A szólásszabadság elméleti megalapozása itthon speciális „magyar utat” járt be. Ennek megértéséhez elengedhetetlen a sajtó- és szólásszabadságért folytatott küzdelem történetének áttekintése – történjék mégoly vázlatos formában is.

A magyar történelem folytonos viharai nem biztosították a kellő politikai stabilitást ahhoz, hogy a szólásszabadságról való közgondolkodás töretlenül fejlődhessen. A magyar közélet jeles személyiségei ezért elsősorban bizonyos, meghatározott célok eléréséhez szükséges eszközként tekintettek a szabad szólás jogára: ezen, sokáig hiába áhított célok a nemzeti fejlődés előmozdítása, később pedig az önálló államiság, a függetlenség elérése volt. A felvilágosodás eszméi nagyon hamar beszivárogtak Magyarországra is, és onnantól kezdve hol engedéllyel kinyomtatott, gyakrabban pedig a cenzúrát kijátszó röpiratok, tanulmányok, publicisztikák jelentek meg, melyek a szólás, illetve konkrétan a sajtó szabadságát követelték, kivétel nélkül a nemzet javának előmozdítására. Az egyszerűség kedvéért a szólás- és sajtószabadság története ezúttal egységesen, párhuzamosan kerül tárgyalásra.

2. A szólás- és sajtószabadság megjelenése Magyarországon

A szólásszabadság korai harcosai ugyan még Werbőczy *Tripartitum*ára hivatkoztak, a nemesi réteg számára jogokat biztosító törvénykönyv azonban természetszerűleg még nem szólt a szólásszabadságról. Írott alkotmány hiányában ugyan sem azt, sem a sajtószabadságot nem foglalták írásba, de természetesen számos, ezen jogok gyakorlását érintő jogszabályt alkalmaztak a magyar jogfejlődés évszázadai alatt. Az uralkodó megsértése (mint „közbűncselekmény”) például mindvégig szigorú büntetés alá esett, a hűtlenség (felségsértés) eseteit az 1723: 9 tc. nevezte meg összefoglaló jelleggel. A „széksértés” büntetéséről az 1723: 57. tc. rendelkezett. A jogrend szigorúan büntette a blaszfémiát is (azokat, akik „az istent és ennek a szentséges sacramentumait” káromolják) az istenkáromlók és átkozódók büntetéséről szóló 1563. évi XLII. tc. alapján, amelyet később az 1659. évi XLII. tc. és a 1723. évi CX. tc. erősített meg.¹

A könyvnyomtatás feltalálása után rövid idővel, 1472-ben (Európában hatodik országgként büszkélkedve az új találmánnyal!) megindult a könyvnyomtatás, Hess András német nyomdász révén, Mátyás király udvarában. Az első hazai nyomtatott újságlevél egy laibachi (ljubljanai) vándor-nyomdász, Hans Mennel nyomdájában készült 1587-ben a Vas megyei Monyorókeréken *Neue Zeitung ausz Ungern* címmel, amely a szigetvári pasa vereségéről számol be. 1634-ben megjelenik az első magyar nyelvű újságlevél is, Brewer Lőrinc lőcsei nyomdász kiadásában, *Roevid, de igen bizonyos Relatio...* címmel, melyben Wallenstein császári tábornok kivégzéséről adott hírt.²

A rendszeres magyarországi sajtó megindulása a Rákóczi-szabadságharchoz kötődött. II. Rákóczi Ferenc, hogy a felkelés okait és céljait ismertesse, és a hadi eseményekről tudósítson, újság indítását határozta el, ez lett az első magyarországi újság, a *Mercurius Hungaricus*.

¹ Mezey Barna: A káromkodás (blaszfémia) a XVII–XVIII. század büntető jogszabályai-ban. *Jogtörténeti Szemle*, 1986/1.

² Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor: *A magyar sajtó története*. Budapest, MÚOSZ, é. n., 17.

Rákóczi külföldi tartózkodásai alatt már korábban megismerte a különböző újságokat, valószínűleg legbehatóbban a korabeli francia lapokat, és a harcok kezdete után rájött arra, hogy az ellenséges hírforrások ellensúlyozására, a szabadságharcot támogatók köreinek kiszélesítésére hatékony eszköz lehet a sajtó. A szabadságharc alatt is végig megküldötte magának a francia, holland, angol lapokat. Tapasztalta, hogy ezekben a felkelés eseményei is komoly visszhangra találtak.

A sajtótörténeti berkekben *Mercurius*-kérdésként aposztrofált vita tisztázta a lap pontos történetét (melyben azért máig is akadnak valószínűleg immár soha meg nem válaszolható kérdések). A lap 1705–1710 között jelent meg, hat szám maradt az utókorra, sorszámozás nélkül, a hírek dátumaiból azonban kikövetkeztethető a sorrendiség. A lapra elsőként Szalay László hívta fel a figyelmet, mikor 1859-ben megjelent történeti munkájában forrásként hivatkozott rá. Alapos kutatást elsőként Thaly Kálmán végzett, aki néhány, korábban nem ismert számot is megtalált.³ A hat szám összesen tizenhárom (nyomtatott és kéziratos) példánya maradt fenn.

A szabadságharc vezetői a kezdetektől fogva széleskörű publicisztikai tevékenységet folytattak annak érdekében, hogy az eseményeket megismertessék a hazai és külföldi közvéleménnyel. Ez annál is inkább fontos volt, mert külföldön azokról csak a Habsburg-párti tudósításokat olvashatták. A tájékoztatás eszközei kezdetben a kiáltványok, röpiratok, manifestumok voltak, többnyire egyaránt magyar és latin nyelven.

Az újság terve elsőként Eszterházy Antal tábornok 1705. április 14-i, Rákóczinak írt levelében bukkant fel. Ő azonban úgy gondolta, hogy az inkább a magyar olvasóknak szóljon: „a nép vigasztalására” kívánta kiadni, hogy ezáltal „az szegénység bátoríttassék”. A külföld tájékoztatása másodlagos lett volna: néhány példányt szándékozott más országokba küldeni. Leveléhez mellékelte a *Mercurius*ból egy általa készített és nyomtatott példányt, ez a lap első (máig fel nem lett) száma.

Rákóczi elfogadta a tanácsot, de nem Eszterházyt, hanem az udvari kancelláriát bízta meg a kiadással. Ezzel igazodott a francia mintájú, félhivatalos udvari lapokhoz. Ezenfelül elsődlegesen külpolitikai céljai szolgálatába kívánta állítani azt, így lett az újság nyelve latin, szerkesztője pedig a fejedelem személyi titkára, a kuruc diplomácia feje, gróf Ráday

³ Thaly Kálmán: *Az első hazai hírlap 1705–1710*. Budapest, 1879.

Pál. Ráday már korábban is komoly szerepet játszott a különböző publicistikai kiadványok megszületésénél – ő írta például a híres *Recrudescent* kiáltvány szövegét.

A fejedelem ezután rendeletet küldött tábornokainak az újság hírekkel való ellátása érdekében. Az első szám a híres löcsei Brewer-nyomdában (a város főterén ma is látható az épület) jelent meg 1705. június 5-én, majd még aznap szétküldésre került Franciaországba, Poroszországba és egyéb helyekre.

Az első ismert szám öt nyomtatott lapon közöl különböző tábori tudósításokat. Az elején az udvari kancellária beszámolója, majd Bercsényi Miklós főgenerális, Bottyán János és Károlyi Sándor generálisok, valamint Forgách Simon erdélyi vezérőrnagy generális jelentései következnek.

Ráday egyik lengyel diplomáciai útján tapasztalta, hogy az ottani politikusok nagy örömmel fogadják a lap példányait, ezen felbuzdulva, egy svéd generális tanácsára tervbe vette a hetenkénti megjelenést. A következő szám mégis csupán augusztus végén jelent meg, apropóját talán a vöröskői ütközetben elszenvedett vereség bécsi propaganda általi túlzó felnagyítása jelentette.

Ezek után a lap megváltoztatta címét – talán hivatásának célját kívánta még inkább kifejezni, amikor *Mercurius Veridicus ex Hungaria* (Magyarországi Igazmondó Mercurius) módosult a név. Természetesen az eseményekről továbbra is a magyar nézőpontból számolt be – valótlanosságokat nem közölt, de nem történeti krónika írására, hanem a közhangulat befolyásolására törekedett. Az 1706. májusi szám után azonban hosszú ideig nem jelent meg a lap. Több mint két év hallgatás után, 1708 augusztusában jelent meg a következő szám. Ennek szükségét a trencsényi vereség indokolta, amely után újra égető fontosságúvá vált a külföld tájékoztatása. Ez volt az utolsó Ráday Pál által szerkesztett szám.

1710-ben új életre kelt a lap, ekkor már Bercsényi kancelláriáján szerkesztették, valószínűleg azért, mert a fejedelem rábízta a diplomáciai levelezést. Ekkor – rövid időre – rendszeresen, januártól márciusig havonta összesen még három szám jelent meg. A januári számról biztosan tudjuk, hogy azt Ebeczky Sámuel, Bercsényi titkára fogalmazta, valószínűleg így történt ez a további kettőnél is. Mivel Lőcsét 1710 januárjában ostrom alá vették a császáriak, februárban pedig el is foglalták,

a nyomtatásra Bártfán került sor. A három szám tartalmilag és kivitelben is elmarad a korábbiak minőségétől.⁴

Az 1710. márciusi számmal megszűnt *Mercurius Veridicus*. Ezzel hosszú időre megbénult a magyar politikai újságírás is. A jakobinus mozgalom előtti években jutott csak el újra olyan szintre, hogy ismét a nemzeti törekvéseket szolgálhassa: 1722-ben a Bél Mátyás által szerkesztett lap, a pozsonyi *Nova Posoniensia* is megszűnt, amikor II. Károly rendelete alapján a cenzúrát a nagyszombati egyetem kancellárjára, illetve a jezsuitákra bízta.

Az ország függő helyzete és a társadalom fejlettsége nem tette lehetővé azt, hogy a magyar sajtó az udvar támogatásával jöjjön létre, mint például Franciaországban. A bécsi felvilágosult abszolutizmus sajtópolitikája és a felvilágosodás megkésve, de fokozatosan mégis teret nyerő eszméi sajátságos kompromisszumot hoztak létre. A 18. század végére a gazdasági és társadalmi viszonyok ugyan még nem tették lehetővé azt, hogy polgári jellegű intézmények szülessenek, de a haladóbb gondolkodók felismerték a más-más már megszilárdult eszméket, és megpróbálták a magyar viszonyokhoz alkalmazni azokat.⁵ Szacsvay Sándor a *Magyar Kurír*-ban Rousseau és Paine gondolatait „hinti el”; a lap már 1789. augusztus 22-én közölte magyar nyelven a francia nemzetgyűlés által csak négy nappal később elfogadott deklarációt.

A magyar nyelvű újság kiadására vonatkozó engedélyt még Mária Terézia adta meg, de az újságok tényleges megindulása 1780-ban már II. József reformjainak időszakához kötődik. A nemesség és az egyház ellen folytatott küzdelme során szüksége volt arra, hogy a felvilágosodás eszméi minél szélesebb körben elterjedjenek.⁶ Az 1781-es cenzúrarendelet szervezeti központosítást, de ezzel párhuzamosan bizonyos enyhítéseket eredményezett. II. József a cenzúra intézményét meghagyva, annak elvégzését a helyi hatóságokra bízta (Magyarországon a helytartótanács volt

⁴ Kókay György: A hazai sajtó kezdetei és fejlődése. In Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó, 39–47.; Szimonidesz Lajos: II. Rákóczi Ferenc hadi újságja. *Magyar Könyvszemle*, 1939.

⁵ Both Ödön: Küzdelem a sajtószabadságért Magyarországon 1790–1795. *JATE – Acta Juridica et Politica*, Szeged, 1998, 4.

⁶ Both 1998, i. m. 7.

a cenzúra legfőbb szerve, míg a cenzori hálózatot a katolikus iskolaszervezethez kapcsolva alakították ki.⁷) A cenzúraszervezetet 1782. június 8-i és 1783. január 31-i rendeletével alakította ki, ez némi módosításokkal egészen 1840-ig életben maradt. Később az előzetes cenzúrát utólagos ellenőrzéssel is kiegészítette, amelyet már a központi hivatalok végeztek. Az 1781-es rendelet eltörölte a privilégiumokat az újságkiadás terén, a gyakorlatban azért tovább éltek a kizárólagos lapkiadási jogok. Uralkodása vége felé, 1789-ben bevezette az újságbélyeget, azaz az újságokra vonatkozó speciális adófajtát, mely a lapok számának jelentős csökkenéséhez vezetett. Uralkodása végén a francia forradalom hatására, hogy megelőzze a birodalom széthullását, 1790. január 28-án három kivétellel összes rendeletét visszavonta.⁸

Az első magyar nyelvű újság megindítása egyébként Rát Mátyás nevéhez kötődik. Ő alapította 1780-ban Pozsonyban a *Magyar Hírmondót*. Megindítását még Mária Terézia engedélyezte, a cenzúrakötelezettség kikötésével. A lap vezetését később Szacsвай Sándor vette át, aki később, 1786-ban Bécsben megalapította a második magyar nyelvű újságot, a *Magyar Kurírt*. A cenzúrázott írások helyét szándékosan üresen hagyva, azokra ilyen megjegyzéseket nyomtatott: „A betűk a rostában maradtak”, vagy: „Itt nagy szél fújt, elvitte a betűket.”⁹

I. Ferenc trónra lépése után a sajtócenzúra szabályai is jelentősen megszigorodtak. A hírlapok és folyóiratok a magyar felvilágosodás eredményeképpen kibontakozó fejlődését az 1793-tól fokozatosan erősödő szigor erőteljesen lelassította, majd a jakobinusmozgalom elfojtása meg is bénította. A császár 1793. június 25-i dekrétuma a könyvvizsgálatot és a nyomdák működésének engedélyezését királyi jognak nyilvánította. 1795-re valamennyi folyóirat megszűnt, a hírlapok száma erőteljesen csökkent, tartalmuk elszürkült. Egy 1806-os királyi pátenst értelmében könyvkereskedés nyitásához is uralkodói engedély kellett. A könyvkereskedők és a kölcsönkönyvtárak forgalmát az 1818. június 5-i kancelláriai utasítás alapján külön is figyeltették. A cenzúrának két fajtája alakult ki: a revízió és a

⁷ Bényei Miklós: *Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról*. Debrecen, 1994, 18.

⁸ Részletesebben lásd Sashegyi Oszkár: II. József sajtópolitikája. *Századok*, 1958/1–4. számok.

⁹ Kókay–Buzinkay–Murányi: i. m. 35.

tényleges cenzúra.¹⁰ A *revízió* – melyet az 1793. április 18-i udvari dekrétum szabályozott – a külföldről behozni kívánt könyvek, sajtótermékek felülvizsgálatát jelentette. A határon csak a központi könyvvizsgáló hivatal által jóváhagyott könyveket és lapokat engedték át. A *cenzúra* – melyről az 1795. február 25-i rendelet rendelkezett – a kijelölt hatósági cenzorral való előzetes engedélyeztetést jelentett, másik ága volt a köteles példányként beszolgáltatott nyomtatványok utólagos ellenőrzése. Az 1793. április 18-i dekrétum értelmében minden nyomda köteles volt nyomtatványaiból három példányt a revizornak átadni. A kiadványokat átnézték, kifogás esetén az illetékes cenzort felelősségre vonták, így azok munkájuk során a legnagyobb óvatossággal jártak el.

A függetlenségért és a szellem szabadságáért folytatott, a felvilágosodásba torkolló küzdelem idején a szólás és a sajtó szabadsága elsősorban az állammal szembeni biztosítékot jelentette. Az *autoriter* állam létjogosultságának elvetése forradalmi, és Magyarországon feltétlenül korát megelőző gondolatnak bizonyult. A szabadság igényéhez kapcsolódó elméleti igazolások alapját a külföldi filozófusok magyar viszonyokra átültetett munkái jelentették. Hajnóczy József, a jakobinusok egyik szellemi vezére, a sajtószabadság egyik első ideológusa például felismerte a szólásszabadságban rejlő, az állammal szembeni „ellenőrző funkciót”, de a közhatalom keretek közé szorításáért folytatott küzdelem ekkor még nem érhetett cél: „Az önkényes hatalomnak megfelelő korlátok közé szorítására nincs biztosabb orvosság, mint a sajtószabadság. Ennek segítségével a hazával szembeni érdek szerzésére törekvő egyes ember a nagyobbra vezető legkisebb merényletet is az egész nemzettel közölheti.”¹¹

¹⁰ Bényei: i. m. 15–17.

¹¹ Hajnóczy József: Közjogi értekezés a királyi hatalom korlátairól Magyarországon. In Csizmadia Andor (szerk.) *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*. Budapest, 1958, Akadémiai Kiadó, [első megjelenés: 1791], 173.

3. Küzdelem a sajtószabadságért a reformkorban (1820–1847)

A sajtószabadság igénye csak a reformkorban merülhetett fel újra. A küzdelem megindulásának egyik első jele Bars vármegye 1820. március 6-i felirata, mely az ellen a királyi rendelet ellen tiltakozott, amely megtiltotta a tisztán tudományos és irodalmi folyóiratok külföldről történő behozatalát.¹² A feliratban kétoldalú érvelés figyelhető meg, mely később végigkíséri az egész reformkort: a cenzúrát egyfelől mint a szólásszabadság nemesi jogának sérelmét támadják (ez lesz majd a gyakoribb érv), de megjelennek olyan hangok is, melyek a haladás, a polgárosodás akadályát látják benne, és ezen az alapon követelik eltörlését.

A cenzúrát a bécsi udvar továbbra is vasszigorral kezelte: 1831-ben I. Ferenc külön előírta a magyar kancelláriának, hogy akadályozza meg a politikai tartalmú cikkek megjelenését. Az arisztokrácia ugyan tiltakozott az udvarnál a központi cenzúra ellen, azonban nem a megszüntetés igényével, inkább saját hatáskörbe akarták vonni azt. Gróf Dessewffy József 1831-es művében az utólagos felelősségre vonás mellett érvelt, hasonlóan Széchenyi Istvánhoz és Wesselényi Miklóshoz. Az 1836. március 28-i, a sérelmeket és kívánalmakat tartalmazó felíratra elutasító királyi leirat érkezett, mely az 1791. évi XV. tc.-re hivatkozott, amely az uralkodóra ruházta a sajtó ellenőrzését. Az önálló sajtótörvény igénye – a rendelkezésre álló források szerint – Hertelendy Miksa, Torontál megyei követ javaslatában jelent meg először (1832. december 24.).¹³ Később Beöthy Ödön és Klauzál Gábor is megismételte az indítványt (1835, 1839). A tervezet kidolgozására egy bizottság jött létre. 1847-ben két törvényjavaslat is indítványozásra került: Irinyi József, valamint a Kisfaludy Társaság által (Tóth Lőrinc, Eötvös József, Pulszky Ferenc, Szalay László és Vörösmarty Mihály vett részt az utóbbi kidolgozásában), de a törvény csak nem akart megszületni.

Jelképes alakja lett a szólásszabadságért folytatott küzdelemnek Wesselényi Miklós. 1834-ben egy politikai gyűlésen elhangzott beszéde miatt felségsértés címén vádat emeltek ellene. Az alaptalan vádat – Wesselényi

¹² Bényei: i. m. 22.

¹³ Bényei: i. m. 75.

nem az uralkodót, hanem a kormányzatot bírálta, ez pedig az eljárásban őt védő ügyvédek (köztük Kölcsey Ferenc) álláspontja szerint a szólásszabadság által védett cselekedet volt – a bíróság megalapozottnak találta, és így 1839-ben elítéli, majd nem sokkal később, egyre inkább elhatalmasodó betegsége miatt amnesztiával szabadul.¹⁴

Szívet melengető példája a sajtószabadságért folytatott harcnak Kossuth Lajos küzdelme az *Országgyűlési Tudósítások* szerkesztőjeként. A magyar országgyűlés tárgyalásairól a cenzúra nem engedélyezett tájékoztatást, leszámítva a rövid híreket és az alsó tábla utólag, jelentős késéssel, nehezen hozzáférhetően kinyomtatott naplóját. Kossuth a cenzúra megkerülésével kéziratok tudósításokat írt, majd azokat megszerkesztette, szegény jurátusokkal lemásoltatta, és az előfizetőkhez postai úton továbbította. Előfizetőinek száma 1833 őszére már százra nőtt. Hosszas és fordulatos politikai csatározás után 1837 elején Kossuth ellen hűtlenségi pert indítottak, és felségsejtés címén négyévi börtönre ítélték.

A század negyvenes éveiben a cenzúraviszonyok az udvar kompromisszumok felé hajló politikája miatt némiképp enyhültek. A kormányzat már nem akarta feltétlenül teljesen elszigetelni a politikát a sajtótól, inkább csak megfelelő keretek közé kívánta szorítani.

A módosult viszonyok ellenére is meglepetésként hatott, hogy az 1841. január 2-án Landerer Lajos kiadásában meginduló *Pesti Hírlap*nak a börtönből frissen kiszabadult Kossuth Lajos lett a szerkesztője. Metternich talán azt remélte jóváhagyásával, hogy Kossuthot megnyerheti az udvarnak, de legalábbis ellenőrzés alatt tarthatja tevékenységét. A lap így lehetett a nagyszabású reformtervek egyik legfőbb szócsöve. Amikor már kezdett túlságosan is terhéssé válni személye a kormányzat számára, 1843 végén eltávolították a szerkesztői székéből.

Forduljunk a korban született elméleti munkák felé!

A reformkorban már megjelent a szólásszabadság autonómia-központú, individuális igazolásának csírája: „A cenzúra, ezen undok szülötte a kárhóznak, megakadályozza, hogy a polgár öntudatos szabad státusz-polgárrá

¹⁴ Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós hűtlenségi pere*. Budapest, 1986, Helikon Kiadó.

emelkedhessék. A polgár sohasem jöhet tisztába legszentebb jogai és érdekei felől; a cenzúra ezt nem engedi!”¹⁵

A szabad szólás és a szabad sajtó ugyanis olyan fontos a kor nyilvánosságának, mint a fénycsóva a sötét éjben: Wesselényi Miklós a nyomtatás feltalálását egyenesen a teremtestörténet „legyen világosság!” parancsának jelentőségéhez méri,¹⁶ a néhány évtizeddel őt megelőző, az előbbieken már emlegetett Hajnóczy József pedig a tüzet ellopó Prométheusz alakjával példálózik a sajtószabadságból eredő előnyök szám-bavételekor.¹⁷

A szabad szólás legfőbb alátámasztása ugyanakkor e korban a közérdek felismerésében gyökerezik. A cél elsősorban a társadalom megjavítása, a lelkek és a szellem felemelése. A jog tehát a társadalom hibáinak lehetséges kijavítását is célozza, Széchenyi idézve: „Minden hasztalan szó idő-ölés, minden oly írás pedig, melynek célja nem ember-javítás s nem az emberiség jobbléte, előbb-utóbb felébreszti a Nemesist.”¹⁸

Széchenyi a szólásszabadság mai vizsgálatakor is méltó kiemelt figyelemünkre. Személyében összpontosul a reformkor minden nemes küzdelme, a nemzet bizonytalan jövője feletti minden honfiúi aggodalom, számos emberi tragédia és örökké érvényes példamutatás. Meglepő is volna mindezek után, ha éppen a szólásszabadság terén ne nyilvánult volna meg „a legnagyobb magyar”, máig is érvényes módon.

Széchenyi és Kossuth hírlapi és könyvek útján folytatott vitája jelentős részben az időszaki sajtó hivatása körül forgott. Széchenyi elismeri a sajtószabadság jelentőségét, de óvatosan, a felelős gyakorlásához kellő szellemi-társadalmi fejlődést követően törekedne csak annak elérésére. Kossuth ellenben a progresszió elengedhetetlen eszközét látja a sajtóban, az új eszmék terjesztésül szolgáló terepnek és a társadalmi változások előmozdítójának tekinti a sajtót.¹⁹ Vitájuk feloldhatatlan, de nézeteikben a

¹⁵ *Népügy* (névtelenül megjelent röpirat). Párizs, 1847, 60. – Itt és a további idézetek során a könnyebb olvashatóság kedvéért néhol a mai helyesírást alkalmaztam a szövegben, megtartva ugyanakkor a sajátos szófordulatokat, illetve szóhasználatot.

¹⁶ Kardos Samu: *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*. Budapest, 1905, Légrády Testvérek Könyvnyomdája, 157.

¹⁷ Lásd Hajnóczy: i. m. 173.

¹⁸ Széchenyi István: *Világ*. Pest, 1831, 245.

¹⁹ Balás P. Elemér: *A Széchenyi–Kossuth-ellentét hírlapi vitájuk tükrében*. Kolozsvár, 1943.

közös alap megtalálható: mindketten a nemzet, a közösség javát keresték elsősorban, és ehhez szükséges eszközt láttak a szabadság elérésében.

Széchenyi az igazságot is a szabadság által véli elérhetőnek: „Csak mindenoldali vizsgálat által lelhetni fel az igazságot, s ez csak a gondolatok legszabadabb közlése által valósulhat. Hol a beszéd korlátos, ott rab a nyelv s csak rabként szól.”²⁰

Az igazság erejéről szinte szenvedélyesen ír: ahhoz ugyanis csak a folytonos társadalmi „*discussio*” vezethet el, oda csak a nyilvánosságon keresztül vezet az út (Széchenyi ezt a nyilvánosságot ugyanakkor nem a hírlapokban, hanem a vitairatként is szolgáló könyvekben látta megvalósítandónak): „Kölcsönös felvilágosítás és oktatás előbb-utóbb az igazságot úgyannyira kifejti, midőn annak fénye előtűnik, hogy az igazi jót és hasznost végre mindenki elfogadja, a bal- s előítélet, tudatlanság s hazugság serege ellenben pirulva vonul vissza s oly rettegéssel kerüli a valódit, mint a bagoly s denevér a napsugárt.”²¹

Az igazság felismerése pedig elengedhetetlen a nemzet fejlődéséhez: „Miből támadhat a nemzetiség, hogyan fejlődhetik ki erősebb- s magasabban? Társalkodás és gondolatok közlése által!”²² A sajtó szabadsága ugyanis: „az intelligenciát rögtön több századdal mozdítja elő s minden bizonnyal egy kifejlett szabad nemzet közt mód nélkül több hasznót, mint kárt okoz.”²³

A szabadság ugyanis felelősségre és közösségi szellemre is nevel, a szabad sajtó pedig a helyes mederbe terelheti az így felszabadított erőt: „A bátorlét, saját birtok, szabadság, törvény-előtti egyenlőség [...] ezek s csupán ezek ébresztik fel a köz szorgalmat, mely a nevelés, sajtószabadság [...] által józan útmutatást nyerend.”²⁴

Széchenyi szerint a szabadság azonban csak a kellő érettség állapotában illeti meg a nemzetet, egyébként káros hatásokkal is járhat: „Van-nak népek, melyeknél a sajtói szabadság s a ministerek responsabilitása időelőttiék volnának, – minthogy náluk még az olvasás sincs divatban és

²⁰ Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830, 37.

²¹ Uo. 141.

²² Uo. 171.

²³ Széchenyi István: *Stádium*. Lipcse, 1833, 23.

²⁴ Uo. 65.

semmi köz administratio s minister sincsen.”²⁵ Továbbá: „A dolgokat valódi fekvésében látó, ítéletem szerint, mindig a lakosok nagyobb részének értelmi súlya után szerintezi – conformálja – munkálkodásait..., azoknak sajtói szabadságot mint legelsőt nem kívánna, kik közt csak minden száradik tud olvasni – ’s így még valami praecedens is van, t. i. az olvasás tanulása.”²⁶ „Valamint a víz és a tűz kétségkívül a legnagyobb áldássá, de legfertelmesebb átokká is válhatnak alkalmazása által: úgy lehet bizonyos alkalommal és mennyiségben még a leggyilkolóbb méreg is üdvös; mint viszont bizonyos körülmények közt az emberiségnek két legnagyobb java: a szó és a sajtószabadság is lehető legkártékonyabbá válhatik.”²⁷

Deák Ferenc Széchenyivel ellentétben nem veti tekintetét az egész emberiségre, de nemzetének minél szélesebb szabadságot követel:

„... hazánk alkotmányos lételének egyik fő kincse a szólás szabadsága, s talán egyetlenegy, mely őrje lehet nemzeti szabadságunknak”.²⁸

Deák egyike azoknak, akik Wesselényi Miklós és a többi perbe fogott érdekében többször is felszólalnak a pozsonyi országgyűlésben. A mindig higgadtan, de borotvaélesen érvelő Deák beszédei a szólásszabadság reformkori felfogásának talán legtisztább kifejtései.²⁹ „Alkotmányos nemzetknél a szabad sajtónak vitatásai kifejtene minden tárgyat, mielőtt afelett a törvényhozás határoz; [...] ...nem lehet ott félni attól, hogy valamely eszmének elragadó fényes külseje veszélybe döntse a nemzetet, mert a szabad sajtó, melynél a vélemények minden árnyéklatának van képviselője, a felkapott és megvitatott eszmét tartózkodás nélkül felboncolja, lefejtíti fényes külsejét, kimutatja veszélyes részeit, s a közvélemény ezáltal tisztul és erősödik.”³⁰ Az országgyűlésen felszólalók pedig felelősségük teljes tudatában kell, hogy eljárjanak, hiszen: „a szó szabadsága nem pusztá

²⁵ Uo. 23.

²⁶ Uo. 26.

²⁷ Széchenyi István: *A Kelet népe*. Pest, 1841, 163.

²⁸ Deák Ferenc: Országgyűlési beszéd Wesselényi Miklós báró és a szólásszabadság védelmében, Pozsony, 1835. június 16. In Uő: *Válogatott politikai írások és beszédek*. I–II. (szerk. Deák Ágnes – Molnár András.) Budapest, 2001, Osiris, I. k., 107.

²⁹ Révész T. Mihály: Deák Ferenc sajtópolitikája a reformkorban és a negyvennyolcas forradalom napjaiban. *Jogtörténeti Szemle*, 2003/1. [a továbbiakban: Révész (2003a)].

³⁰ Részlet Deák Ferenc és Hertelendy Károly – Deák által fogalmazott – 1840. július 27-i követjelentéséből. In Molnár András (szerk.): *Deák Ferenc*. Budapest, 1998, Új Mandátum, 110.

szó, hanem nemzeti juss, melyet oda nem ajándékozhatunk, és meg kell mondanunk, hogy mi őrijei, nem pedig tulajdonosai lévén ezen jussnak, azt küldőink nyilvános engedelme nélkül fel nem áldozhatjuk.”³¹

A reformkor többi nagy alakjának írásaiban felbukkannak ezen eszmék. Dessewffy Aurél is a sajtó fórumjellegét emeli ki: „Az újságok figyelemmel kísérik a kormány, a törvényhozó test, a törvényhatóságok, a köztisztviselők lépéseit, bírálják azokat politikai színök szellemében, felfogják minden egyes jelenetét a közéletnek, oda vetnek egy-egy új eszmét, mely megérlelve s kiörlődve, magva lehessen jövőendő jótékony intézményeknek, tért nyitnak néha-néha egyes írók tervezéseinek...”³²

Eötvös József szintén a „*discussio*” koráról beszél a Széchenyi–Kossuth-vitához – az utóbbi oldalán – hozzászóló könyvében: „Kérdésen kívül nagy a korszaki sajtónak befolyása napjainkban; s ha újabb történeteinken végig tekintünk, alig fogunk találni egy nagyobb tényt, melynek főindító okai, vagy legalább leghatalmasabb eszközei között a *journalistica* nem mutatkoznék. Korunk a *discussio* kora; az idő, hol egyes hatalmasnak szava, vagy régi szokások minden ellenzést elnémítanak, megszűnt, nevek helyébe vélemények léptek, szokások helyett meggyőződést keres a nép; – mi csoda, ha ily körülmények között, hol még a korlátlan hatalom is alattvalóinak meggyőződésében keresi fő támaszát, az, mi a sokaság véleményére leginkább hat, egyszersmind leghatalmasabb; s ez a korszaki sajtónak feladata.”

Eötvösnél már a sajtó demokratizáló hatásáról értekezvén egyenesen a teljes társadalmi egyenlőség gondolata is megjelenik: „Ma a tudomány mindenkinek szükségessé vált, s a *journalistica* az, mely megszerzését mindenkinek lehetségessé teszi, mely a nagy, egykor egyesek birtokában heverő kincset, hogy úgy mondjam, aprópénzre felváltva, ezrek között kiosztja; mely szüntelen változó napjainkban szüntelen változó formákban nyújtja tanácsait, minden napnak történetével meghozva oktatását; a *journalistica* tanácsadója, barátja a népnek...”³³

³¹ Deák Ferenc: Országgyűlési beszéd a szólásszabadságról, Pozsony, 1835. július 1. In Uő: *Válogatott politikai írások és beszédek*. I–II. (szerk. Deák Ágnes – Molnár András.) Budapest, 2001, Osiris. I. k., 113.

³² Dessewffy Aurél: *Összes művei*. (Szerk. Ferenczy József.) Budapest, 1887, 72.

³³ Eötvös József: *Kelet népe és Pesti Hírlap*. Pest, 1841.

Szemere Bertalan a „közértelmesség” és a „közintelligencia” nevében követel szabad szót: „Mi tehát alkotmányunk garanciája? Nem egyéb [...], egyedül csak a szabad szó; ez az, ami municipális szervezetünkél fogva legdrágább kincsünk, mi a sajtószabadság nem léteben terjesztője, formálója, vehiculuma [segédeszköze] a közértelmességnek. Ha ez is megkorlátoltatik, akkor semmi nincs bennünk szabad, csupán a gondolat; akkor el vagyunk zárva a közintelligencia s polgári érzés kifejlésének minden útja.”³⁴

Vörösmarty Mihály azzal utasítja el Széchenynek a kellő érettség állapotában kivándó szabadságra vonatkozó gondolatát, hogy megállapítja, a társadalom szükséges szellemi fejlettségét a szabadságot élvezve lehetséges csak elérni: „Némi sajtószabadság nélkül alig fog valaha kifejlteni s megérni sajtószabadságra, vagyis más szavakkal: sajtószabadsággal alkalmasint az fog legjózanabban, legkártétlenebbül élni, ki a vele élést hosszas gyakorlat, tegyük hozzá, bukások által, megszokta, megtanulta. Azaz, ha a fejletlenség, tapasztalatlanság ürügyül fog használtatni a sajtó megkötésére, egy kis örvénybe keveredünk, mely sodorni fog ugyan elébb tovább, de partra nem segít.”³⁵

Kossuth programcikke pedig kiváló összefoglalása a sajtó számára rendelt célkitűzéseknek: „A napnak tömérdek szükségletei között alig van egy-egy sürgetőbb, mint oly időszaki lap, mely a nemzet életének hű tükré legyen; közzé, nemzetivé tegye öröm s bánatnak, hűség s törvényességnek, bajnak s hiánynak minden érzetét, melyet a nemzet szívében egy hangrezgésre találni köz, magas és szent érdekek jogosítanak; és szabad tért nyisson az észnek, értelemnek, jóakaratnak, hogy szűkkeblűséget, mint elbizakodást egyaránt kerülve, vak előszeretet, vak előgyűlölség nélkül, higgadt kebellet s ama mérsékelttel és illedelemmel, mely a jó szándék a igazság bélyege, megvitassák és előkészítsék a napnak nagy kérdéseit, mikben a honnak jövője rejtezik...”³⁶

A sokak által megénekelt gondolatok mind-mind elsősorban a közös döntések helyes meghozatalához vélték elengedhetetlennek a szabad szó-

³⁴ Hermann Róbert (szerk.): *Szemere Bertalan*. Budapest, 1998, Új Mandátum, 52.

³⁵ Vörösmarty Mihály: *A Kelet népe 1841-ben*. (Hazay Gábor álnéven.) *Athenaeum*, 1841/39–45. számok.

³⁶ Kossuth Lajos: *Hírlapi cikkei*. (szerk. Kossuth Ferenc.) Budapest, 1906.

lás segítségét, igaz, ezenfelül más értékeket is felfedezhetünk a jog iránti igény megalapozásában: a nemzetek, az emberiség fejlődésébe vetett erős hitet, de Deák Ferenc szavaiban még a társadalmi tolerancia hasznát is.

4. A pesti nép kivívja a sajtó szabadságát

Engedtettsék meg, hogy a magyar sajtószabadság talán legdicsebb időszakáról – mely mindössze néhány hetet ölelt fel – külön is, nagyobb alaposággal szóljak.

Két olyan esemény is történt 1848. március 15-én, amelyet szimbolikusan a sajtószabadság „születési időpontjának” is tekinthetünk. Aznap reggel Petőfi és a márciusi ifjak alig néhányan indultak el a Pilvax kávéházból a tizenkét ponttal és a *Nemzeti dallal*. Miután végigjárták az egyetemeket – orvosokat, mérnököket, jogászokat –, számuk ezer fölé nőtt. Tíz órára, mire Landerer és Heckenast nyomdája elé értek – a nemsokára Petőfi javaslatára átkeresztelt Szabad sajtó utcába –, már ötezres tömeg gyűlt körük. „Hallgassuk meg magának a költőnek a tanúvallomását. [...]»Lelkesedéssel és a sors iránti bizalommal mentünk a kávéházba, mely már tele volt ifjakkal. Jókai a proklamációt olvasta föl, én nemzeti dalomat szavaltam el; mind a kettő riadó tetszéssel fogadtatott. A kávéházban azt határoztuk, hogy sorra járjuk az egyetemi ifjúságot [...]. [Miután a tömeg seregnyire nőtt, valaki azt mondta] ...most menjünk a cenzorhoz és vele írassuk alá a proklamációt és a nemzeti dalt! Cenzorhoz nem megyünk – feleltem –, nem ismerünk el többé semmi cenzort, el egyenesen a nyomdába! Landerer nyomdája legközelebb volt hozzánk; oda mentünk.« Degré [Alajos] pontosan leírta a híres jelenetet. Amikor a fiatalok bevonulnak a nyomdába, hogy a Nemzeti Dal-t önhatalmúlag kinyomtassák, »Landerer szárazon mondta: lehetetlen, nincs rajta engedélyezés. Összenéztünk, nem tudtuk, hogyan kell csinálni. Landerer odasúgta: Foglaljanak le egy sajtót. Irinyi József a nagy gépre rátette kezét e szókkal: e sajtót a nép nevében lefoglaljuk. Erőszaknak ellent nem állhatok, felelt Landerer.«³⁷

A tömeg ezután Pest város közgyűlésére vonult, betódult a tanács-terembe, Irinyi felolvasta a tizenkét pontot, majd Rottenbiller Lipót al-

³⁷ Illyés Gyula: *Petőfi Sándor*. Budapest, 2002, Kortárs, 312–313.

polgármester a városi tanács nevében elfogadta és aláírta azokat, mint az országgyűléshez intézendő kérelmet.

Ezt követően egy forradalmi választmány a helytartótanácsához ment, amely hozzájárult a cenzúra eltörléséhez és a sajtóvétség miatt börtönbe zárt Táncsics Mihály szabadon engedéséhez. Így festett mindez a bebörtönzött szemszögéből: „...láttam a térparancsnokot lefelé ablakom alatt elhaladni, s újra kevés perc múlva visszatérni. Halálsápadtan lépett be hozzám jelteni, mi történik, hogy forradalom van, hogy a teméntelen népsokaság Pestről már a várban van engem kiszabadítani. [...] Alig lépett ő ki fogságomból, már hallatszott az forrongó sokaság moraja. Istenem, mily fennen dobogott szívem édes nemzetünk történelmének e nagyszerű órájában.

A népsokaság már börtönöm elé érkezett és megállapodott.

Börtönöm ajtaja feltárult és beléptek Nyáry Pál, Klauzál Gábor és mások is többen, de ezek élén kedves feleségem, ki e szavakat hangoztatva borult keblemre: »Nincs többé censura!« [...] Nem volt még e földön oly szónok, ki akkora jelentésű kevés szót intézett volna hallgatóihoz, mint amilyenek voltak azok, mikkel engem feleségem üdvözölt.³⁸

A kiszabadított Táncsicsot a tömeg kocsin, a lovakat kifogva maga vitte otthonába. A polgári sajtószabadság kivívásáért több évtizedes politikai küzdelem folyt, melynek lezárására jelképesen e két esemény tett pontot.

A szólás- és sajtószabadság kérdése már a reformkor legelején napirendre került,³⁹ hogy aztán hol megújuló, hol lankadó erővel bukkanjon fel újra és újra az országgyűlési vitákban. A legutolsó, 1847/48-as reform-országgyűlés nem hozta meg az oly sokak által várt áttörést. Mindössze egy külön országgyűlési újság tervét fogadták el a követek, ami az adott körülmények között már nem volt jelentős előrelépésnek tekinthető. A konzervatívok és liberálisok közti széthúzás miatt a korábban megkötött egyezségeket is már-már széthullással fenyegető helyzetbe villámcsapásként hasított bele a párizsi, majd a bécsi forradalom híre. Március 3-án, két nappal azután, hogy a párizsi eseményekről tudomást szerzett, Kossuth

³⁸ Táncsics Mihály: *Életpályám*. Budapest, 1978, Magvető, 306–307.

³⁹ Bényei: i. m. 22–24.

beterjesztette új felirati javaslatát,⁴⁰ mely szakított az addigi taktikával, és igyekezett a felgyorsult eseményeket kihasználva erőteljesebb reformokat elérni. A javaslat ennek ellenére nem tesz kifejezett említést a sajtószabadság ügyéről. Az elégedetlenek hangján szólott Petőfi Sándor, amikor válaszul megírta *Az országgyűléshez* című versét: „Hiába minden szép és jó beszéd, / Ha meg nem fogjátok az elejét, / Ha a kezdetnél el nem kezditek... / Sajtószabadságot szereztek.” István nádor március 13-án azzal az utasítással érkezett Bécsből Pozsonyba, hogy a felirati javaslatot semmiképpen ne engedje át a főrendi táblán. Azonban még aznap közbeszólt a bécsi forradalom.

Az események hírére Kossuth fogalmazta meg a legsürgetőbb feladatokat: a felirati javaslat a felsőtábla általi vita nélküli elfogadását és egy, a sajtószabadságról szóló törvényjavaslat megalkotását. A felvetés ellen, miszerint már a felirati javaslatba is be kellene venni a sajtó ügyét, Kossuth a kiegészítéssel járó késedelemmel érvelt, illetve azzal, hogy a szöveg általános megfogalmazásában („szellemi érdekeink a szabadság alapján ápolást követelnek”) benne foglaltatik a sajtószabadság igénye is.⁴¹

Időközben március 4-én az Ellenzéki Kör is megfogalmazta a szabad sajtó iránti követelését, majd március 13-án elfogadta az Irinyi József által megfogalmazott tizenkét pontot (élükön elsőként: „Kívánjuk a sajtó szabadságát, a cenzúra eltörlését.”).

A március 15-én Pozsonyból Bécsbe indult egy küldöttség, hogy az udvarral elfogadtassa a követeléseket. Az államtanács másnapig ellenállt, majd az időközben kitört pesti forradalom hírére és a Kossuthékat nagy szimpátiával köszöntő bécsi néptől való félelem miatt 17-én a nádor V. Ferdinánd hozzájárulásával gróf Batthyány Lajost nevezte ki Magyarországon felelős miniszterelnökkévé.

Időközben Pesten – mint az előbbiekből láthattuk – a forradalmi ifjúság már kívánta a sajtó szabadságát. A *de facto* szabadságot másnap, 16-án a Helytartótanács ideiglenes („a törvényhozás további rendelkezéseig”

⁴⁰ Kosáry Domokos: A forradalom és a szabadságharc sajtója, 1848–1849. In Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867.* Budapest, 1985, Akadémiai Kiadó, 29.

⁴¹ Kosáry: i. m. 34.

hatályos) rendelete szentesítette,⁴² kimondva, hogy „a sajtó minden megelőző censura nélkül, szabadon működik”. Előírta továbbá, hogy „a sajtó kicsapongásai és visszaéléseinek kellő megtorlása végett” a nyomtatott sajtótermékből egy példányt meg kell küldeni az e célra kijelölt, 25 fős bizottság elnökének. E bizottság – mely így a későbbi perbefogási esküdt-szék hatáskörével bírt –, amennyiben az adott lapot vétkesnek találja, továbbítja azt a bíróságnak, mely ítélt a kérdésben.⁴³

5. Megszületik a sajtótörvény

A sajtótörvény tervezetét Szemere Bertalan készítette el, francia és belga minta alapján. A március 20-i ülésen beterjesztett javaslat – melyet Szemere még a márciusi események előtt alkotott, egyes források szerint azon január óta dolgozva – deklarálta ugyan a sajtó szabadságát, de óriási óvadék (kaució) letételét követelte meg a lapindításhoz (politikai napilapok esetében 20 000, más esetben 10 000 forint; 20 000 forintból már kisebb-fajta palotát lehetett venni Pesten!).⁴⁴ Ez növekedést jelentett a korábbi, 15 000 forintos kaucióhoz képest! A javaslat nem határozta meg pontosan a sajtóvétségeket, de igen súlyos büntetéseket szabott. A javaslatot a kerületi ülés az „ideiglenességre” hivatkozással gyorsan elfogadta, a kevés közbevetést maga Kossuth szerelte le, és megvédte a javaslatot. A sokak által keresett okok a szigorú szabályozásra sokrétűek lehetnek: ide vezethetett a félelem a pesti radikális ifjaktól⁴⁵ éppúgy, mint a nemzetiségek megerősödésének meggátolása.⁴⁶ Horváth Mihály megállapítása szerint a helytartótanács ideiglenes rendelete szabadabb szellemű volt!⁴⁷

⁴² A rendelet szövegét lásd Tarnay János: *Sajtójogi dolgozatok*. Budapest, 1913, Franklin-Társulat, 124–125.

⁴³ Bényei: i. m. 86–87.

⁴⁴ Kosáry: i. m. 44.

⁴⁵ Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848*. Budapest, 1886. III. k., 396.

⁴⁶ Both Ödön: Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte. Szeged, 1956. *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio politico-juridica I.* 4., 62.

⁴⁷ Horváth M.: 1886, i. m. 396.

A sajtótörvény javaslata két nappal később, március 22-én érkezett meg Pestre. Előbb Pest megye Közcsendi Bizottmányában (a forradalom kitörése után ez a frissiben alakult testület felelt a városban a rend és a nyugalom fenntartásáért) olvasták fel, hatalmas felháborodást okozva. A bizottmány határozatban ítélte el a tervezetet. Ezután Pest város közgyűlése elé került a javaslat, ahol szintén zajos ellenkezés fogadta, majd a radikális ifjúság által, Vasvári és Nyáry ellenkezése dacára is a városháza előtti téren nyilvánosan megégették. Pulszky Ferencet másnap futárként Pozsonyba indították, hogy Batthyányhoz forduljon a javaslat módosítása érdekében, aki egyetértett a követelésekkel.⁴⁸ Pulszky 25-én már újra Pesten volt, ahol beszámolt arról, hogy bár a javaslatot időközben a főrendi tábla is elfogadta,⁴⁹ Batthyány közbenjárására a javaslatot módosítva újra a kerületi tábla elé terjesztették.⁵⁰ Maga Pulszky is úgy nyilatkozott a törvényről, hogy az „...mind a megtorló büntetések nagysága, mind a leteendő óvadék magassága által a Lajos Fülöp alatt dívó francia törvényre emlékeztetett”. Lajos Fülöp (1830–1848) alatt a magyar sajtótörvénynek valójában mintául szolgáló francia szabályozáshoz képest jelentős szigorítás következett be.⁵¹

A módosításokat Szemere már 24-én beterjesztette, azokat mind a kerületi, mind az országos ülés elfogadta. Legfontosabb változtatásként felére csökkentették a kauciót, pontosabban határozták meg a sajtóvétségeket, megszüntették a nyomda esetleges mögöttes anyagi felelősségét. A felsőtáblán március 28-án Batthyány kérte a módosítások elfogadását, ez néhány észrevétel mellett meg is történt. A Magyar Udvari Kancellária április 5-én tárgyalta a törvényjavaslatot, egyetlen kifogást fűzve hozzá: javasolta megnövelni az esküdtektől megkívánt vagyoni cenzust. A 7-én kelt királyi válasz azonban változatlanul hagyta jóvá a törvénytervezetet.⁵² A szentesített törvényt április 11-én hirdették ki.

⁴⁸ Both 1956, i. m. 63.

⁴⁹ Itt azért már előfordultak viták, ha nem is a cenzúra eltörlésével, illetve a kaució nagyságával kapcsolatban – ezekről lásd Bényei: 1994, i. m. 89–90., illetve Tarnay: 1913: i. m. 127–133.

⁵⁰ Kosáry: i. m. 48.

⁵¹ Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. II. kötet. Budapest, 1880, 65.

⁵² Bényei: i. m. 92–93.

Az 1848: XVIII. tc., a sajtótörvény 45 szakaszból állt. A magyar történelemben elsőként törvénybe iktatta a sajtó szabadságát: „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre, s a sajtószabadság visszaállítatván, ennek biztosítékául ideiglenesen rendeltetnek: 1. § Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti, és szabadon terjesztheti.”

A törvény első fejezete (3–16. §) a „sajtóvétségekről” és azok büntetéséről rendelkezett. Ezek: bűn vagy vétség elkövetésére felhívás; köz- vagy vallásos erkölcsből „csúfot űzés”; az uralkodóház elleni izgatás, az alkotmány megváltoztatására buzdítás; a király személyének megsértése, illetve a királyi szék örökösödési rendje elleni lázítás; az uralkodóház tagjainak megsértése; a közbéke és csend erőszakos megzavarására lázítás; hatóság rágalmazása; köztisztviselő vagy közmegbízásban eljáró rágalmazása; magánszemély rágalmazása. A büntetés szabadságvesztés és pénzbírság lehetett, akár együttesen is. A törvény legsúlyosabban a király személyét sértő, illetve a királyi szék örökösödési rendje ellen lázító szerzőket büntette: hat év fogsággal és 3000 forint bírsággal. A törvény fokozatos sajtójogi felelősséget vezet be: elsőként a szerző, ha ismeretlen, a kiadó, ha ez is, akkor a nyomda vagy „metszde” tulajdonosa ellen indul eljárás.

A második fejezet (17–29. §) a „bírói eljárásról” szól. Eszerint: „A sajtóvétségek fölött nyilvánosan, esküdtszék ítélt.” A törvény felhatalmazza a minisztériumot, hogy megalkossa az esküdtbíráóságokról szóló rendeletet. Rendelkezik továbbá az esküdtek vagyoni cenzusáról (200 forint éves jövedelem), az eljárás megindításának szabályairól (mikor indul hivatalból és mikor sértetti panasz után az eljárás), az illetékességről, az érintett kiadványok zár alá vételéről, az elmarasztaló ítélet kötelező közzétételéről, a „bűnös” kiadványok részbeni vagy egészbeni megsemmisítéséről, illetve az elévülésről és a törvény hatálybalépéséről is.

A harmadik fejezet (30–36. §) „az időszaki lapokról” szól. Itt szerepel az „újság vagy időszaki lap, melynek tartalma akár részben, akár egészben politikai tárgyak körül forog” kiadásának feltételei, miszerint: azt be kell jelenteni az illetékes törvényhatóság közigazgatási vezetőjéhez (alispán, főkapitány, gróf vagy polgármester), megnevezve a tulajdonost, felelős kiadót vagy felelős szerkesztőt, annak lakcímét, illetve a nyomdát, ahol a lap kinyomásra kerül majd. A hatóság elnöke továbbítja ezeket a belügyminisztériumhoz. Ha a lap naponta jelenik meg, 10 000 forint, ha ritkábban, 5 000 forint kauciót kell letenni készpénzben vagy „kettős

biztosítékkal betáblázott kötelezvényben”. A letett tőke 5% kamattal a letévő részére jövedelmez. A törvény kihirdetése előtt megjelent lapok a bejelentési kötelezettségnek „tüstént” kötelesek eleget tenni, a kaució letételéhez két hónap áll rendelkezésre. Az óvadékból vonják le az esetlegesen elkövetett sajtóvétségekért járó büntetést, amely hiányt az ítélet keltétől számított tíz nap alatt pótolni kell. Ha a pénzbüntetés nem telik ki az óvadék összegéből, a szerző, tulajdonos, kiadó vagy szerkesztő más javai is lefoglalhatók. A megjelent kiadvány egy példányát az illetékes hatóság elnökénél kell letenni. Aki az itt felsorolt feltételek teljesítése nélkül ad ki lapot, fogsággal és pénzbüntetéssel sújtható.

A negyedik fejezet „a nyomdáról és könyvrusságról” rendelkezik. Nyomdát alapíthat, aki eleget tesz az 1840: XVI. tc. első két fejezetében foglaltaknak („A kereskedőkről” – ezek meghatározzák, ki folytathat kereskedést, illetve a „kereskedői könyvekről” rendelkeznek); a törvényhatóság elnökének bejelenti a szándékát és letesz a fővárosban 4000, máshol 2000 forint kauciót. A nyomda köteles kiadványairól nyilvántartást vezetni és két darab köteles példányt a hatóságnak átadni (melyek közül egyik a „nemzeti múzeumé” lesz).

6. Az esküdszéki rendelet

Az eddigiekből már kiderült, hogy Deák Ferenc igazságügyi miniszternek, aki egyébként a szólásszabadság egyik legkitartóbb harcosa volt a reformországgyűléseken,⁵³ nem sok köze volt a megszületett sajtótörvényhez (idevág az adoma, mely szerint Deák egy ízben azt mondta: „Ha tőlem függne, a sajtótörvénynek csak egy paragrafusa volna: hazudni nem szabad”), sem a többi, korszakosnak tekinthető jogszabály kidolgozásához, melyek megszületéséért két évtizedig munkálkodott. Deák a pozsonyi

⁵³ Lásd például Révész T. Mihály: Küzdelem a sajtó szabadságáért. *Rubicon*, 2003/9–10. (Deák Ferenc emlékszáma) 24–28.; Molnár András: Deák ismeretlen feliratai a szólásszabadság ügyében. In *Deák Ferenc, a liberális politikus*. Budapest, 1994, T-Twins Kiadó, 87–95.; és Deák országgyűlési beszédeit (1835. június 16., 1835. július 1., 1835. augusztus 5., 1839. október 2. In Deák Ágnes – Molnár András (szerk.): *Deák Ferenc – válogatott politikai írások és beszédek*. I. kötet. Budapest, 2001, Osiris, 107–115., 118–124., 222–234), vagy az Ellenzéki nyilatkozatot (1847. június 7. In *uo.* 481–487.)

diétára ugyanis éppen aznap érkezett meg, amikor a törvény első változatáról határoztak az alsótáblán.⁵⁴

A sajtótörvény azon passzusa, mely az esküdtszékek felállításáról rendelkezett, az 1843-as büntetőjogi javaslat fontos intézményét „rehabilitálta”⁵⁵ (a büntető eljárásjog – végül el nem fogadott – kódexe szerint az esküdtbíráskodás vált volna általánossá a magyar büntetőjogi ítélezésben). A rendelet megalkotása a Deák által vezetett igazságügyi tárcára várt.

A tárca kodifikációs osztályának vezetője Szalay László lett, aki már az 1843/44-es büntető eljárásjogi javaslat kidolgozásában is kiemelkedő szerepet játszott, szintén itt kapott feladatot a márciusi ifjak közül Irányi Dániel (aki más irányú elfoglaltságai miatt végül csak igen keveset vállalt magára a jogalkotó munkából), és meg kell említenünk még Székely József fogalmazó, valamint Békey (Drescher) István fogalmazói segéd nevét. A minisztérium államtitkára Ghyczy Kálmán volt.⁵⁶ Ismeretesek a Deákra oly jellemző, anekdotaszerű történetek a minisztérium megalakulásáról,⁵⁷ az azonban biztos, hogy május első napjaira a miniszter befejezte a tisztviselők kinevezésével járó munkát. A minisztérium a lehető legszélesebb nyilvánossággal működött. Deák napi két órán, kora reggel, lakásán (az István Főherceg Szállóban) bárkit fogadott.⁵⁸

Az igazságügyi miniszter már április 29-én aláírta esküdtszéki rendeletét, ez volt a minisztérium első kodifikációs tevékenysége. Nincs egyértelműen eldöntve, hogy ki is tekinthető a rendelet eredeti fogalmazójának. A különböző kutatók sorban Szalay Lászlót, Tóth Lőrincet vagy magát Deákot jelölik meg szerzőként. Némely álláspont szerint Deák és Szalay, illetve Szalay és Tóth Lőrinc közösen alkották meg a fogalmazványt. Both Ödön alapos – de minden aggályt elűzni mégsem képes – érvelése szerint nem más, mint az alig tizenkilenc éves, Szalay Lászlóval egyébként

⁵⁴ Vértés István: Deák Ferenc sajtópolitikája. A *Sajtó*, 1942/7, 1.

⁵⁵ Révész 2003a, i. m. 22.

⁵⁶ Both Ödön: Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. áprilisi esküdtzéki rendelet. *Acta Juridica et Politica Szeged. Tomus VII. Fasciculus 1.* 1960, 20–21.

⁵⁷ Nedeckzy István: *Deák. A képviseleti alkotmány megalapítása*. Budapest, 1876, 260–261; említi: Körmöczy Katalin: „...A mi megmarad, fordítsa jó czélokra” – Deák Ferenc hagyatéka. Budapest, 1992, Magyar Nemzeti Múzeum, 72. – bár Both Ödön (lásd Both 1960, i. m. 20.) nem sok hitelt ad ezeknek.

⁵⁸ Körmöczy: i. m. 72.

rokonságban álló Békey István fogalmazói segéd volt az eredeti változat szerzője. Sokáig Szalayt hitték a rendelet első megszövegezőjének. Szalay László monográfiája erről nagyvonalúan csak annyit ír: „[a rendelet Szalay] közreműködésével jelent meg”.⁵⁹ Akárki volt is, a megmaradt eredeti példány bizonyítja, hogy mind Szalay László, mind Deák Ferenc többször változtatott a szövegen.

A minisztérium igen gyors munkát végzett, hiszen a sajtótörvény kihirdetése után tizennyolc nappal már aláírták a rendeletet. Az aláírás után a magyarországi törvényhatóságok számára 300 példányban kinyomtatták azt, ezzel teljessé vált a közzététel is.

A rendkívül aprólékos rendelet tartalmazta a büntető eljárásjogi alapelveket, az eljárás alanyaira vonatkozó szabályokat (a megelőző eljárásban részt vett a közvádoló, a bűnvizsgáló bíró és a perbefogási törvényszék, az esküdszéki szakban a közvádoló, az esküdszék és a büntetést kiszabó bíróság, a jogorvoslati szakban pedig esetlegesen a közvádoló és a hétszemélyes tábla), az eljárás részletes menetét (ezen belül: előkészítő eljárás, a büntető törvényszéki és esküdszéki tárgyalás és a jogorvoslati szakasz, valamint a végrehajtás).

A rendelet kiveszi a nyomozási feladatokat a rendőri szervek kezéből, a vádlott javára szóló eljárási garanciákat tartalmaz (például a – szükség esetén kirendelt – védőnek az eljárásban végig jelen kell lennie, de egyéb jogai is pontosan meghatározásra kerülnek), mellőzi az előzetes letartóztatást a sajtóesküdszéki eljárás esetén. A nyomozást a bűnvizsgáló bíró végzi. Az ő betérjesztése alapján dönt a közvádoló – akit ugyancsak a törvényhatóságok választanak – a vádemelésről. Így kerül az ügy a vádesküdszék elé, amely a perbe fogásról határoz. Ha perbe fogják a vádlottat, a közvádoló három nap alatt vádlevelet készít. A per nyilvános és szóbeli.⁶⁰

A rendelet – mely sokszor szó szerint egyezik a '43-as javaslattal⁶¹ – alapján lehetővé vált az esküdszékek felállítása. Deák rövid minisztersé-

⁵⁹ Antalffy György: *Szalay László, a reformkor politikai-jogi gondolkodója*. Budapest, 1983, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 195. A különböző álláspontokra és Both első hallásra meghökkentő véleményére nézve lásd Both 1960, i. m. 21–24.

⁶⁰ Mezey Barna: Deák Ferenc és a büntető eljárásjog reformja. In Molnár András (szerk.): *A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere*. 1998, Zala Megyei Levéltár, 174–175. és Gergely András: Deák Ferenc 1848-ban. *Magyar Tudomány*, 2003/12.

⁶¹ Mezey 1998, i. m. 174.

ge maradandó alkotásának bizonyult, hiszen az 1867. május 17-én Horvát Boldizsár által kibocsátott sajtórendelet szövege – apró változtatásokkal – gyakorlatilag megegyezett a tizenkilenc évvel korábbival,⁶² és hatályban is maradt egészen 1900-ig.

7. A belügyminiszteri sajtórendelet

Még az igazságügyi miniszter rendeleténél is hamarabb, április 28-i dátummal készült el Szemere Bertalan belügyminiszter sajtórendelete. A rendeletet, mely a sajtótörvény végrehajtásáról rendelkezik, május 4-én postázták ki, és az akkor félig-meddig hivatalos lapnak számító *Pesti Hírlap* május 7-i számában jelent meg.⁶³

A sajtóügyi szabályozást teljessé tevő rendelet három részre tagozódik: egy sajátos stílusú preambulumra, melyben a miniszter a rendelet kiadását indokolja, és szenvedélyesen érvel a sajtószabadság, valamint annak ésszerű korlátai meghúzása mellett, valamint az időszaki lapokra, illetve a nyomdákra és könyvtárakra vonatkozó fejezetekre.

Az időszaki lapokra vonatkozóan a rendelet néhol pontosítja a sajtótörvény szabályait, máshol azok végrehajtásáról rendelkezik. Elrendeli a törvényhatóságok elnökei általi összeírást, melynek tartalmaznia kell a területükön megjelenő összes időszaki lapot. A bejelentési kötelezettséggel kapcsolatban megköveteli mind a tulajdonos, a felelős kiadó és a felelős szerkesztő nevének és lakcímének megadását (ellentétben a törvényben szereplő vaglyagossággal). Lehetővé tette viszont a bírói ítélet folytán fogságot szenvedő felelős szerkesztő helyett, a törvény által előírt, három napon belül kötelezően kijelölendő új felelős személy megnevezéséig a nyomdatulajdonos felelőssége mellett a lap kiadását – ez enyhítést jelen-

⁶² Lásd Mezey 1998: i. m. 176; és Antal Tamás: A sajtóeszküdtszékek és működésük szabályozása Magyarországon (1867–1896). In *Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica, Publicationes Doctorandorum Juridicorum. Tomus II. Fasciculus 1.*, 38.

⁶³ Both Ödön: Szemere Bertalan belügyminiszter sajtórendelete és a vezetése alatt álló minisztérium sajtóügyi tevékenysége 1848-ban. In *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio politico-juridica Tomus XXVII. Fasciculus 4.* (Emlékkönyv Dr. Martonyi János egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára.) Szeged, 1980, 111. (a továbbiakban: Both 1980a.)

tett a törvény rendelkezéséhez képest. A kaució szabályait szinte egyáltalán nem érintette a rendelet.

A nyomdákra és könyvárusságra vonatkozó fejezetet egy újabb preambulum vezeti be. Ebben Szemere a „titokból használt sajtó nemtelen orv-fegyverére” hívja fel a figyelmet, azaz a rendelkezésekkel gátolni igyekszik az olyan sajtótermékek kinyomtatását, terjesztését, amelyeknél – ismeretlen szerző, kiadó, nyomda esetében – nem található felelősségre vonható személy. A rendelkezések apró részletszabályokat tartalmaznak, a sajtótörvény szakaszaihoz kapcsolódóan.⁶⁴

8. A létrejött jogi szabályozás értékelése

Hogyan értékelhető az 1848 március–áprilisának forradalmi hevületében létrejött, mégis több évtized keserves-gigászi munkáján nyugvó új sajtószabályozás? Több mint 150 év távlatából sem egységes az utókor ítélete. Egy azonban bizonyos: „Új korszakát lélekemelő remények közt kezdhette meg a magyar nemzet. A reformtörvények, melyek ápril[is] 11-kén Ferdinánd király által szentesítették, a nemzet százados törekvéseinek célját foglalták magukban. E sóvárgás, e cél a nemzeti kormány törvényes függetlensége volt...”⁶⁵

A sajtóügyi szabályozás kortárs kritikusai mindenesetre hideget-meleget egyaránt zúdítottak a kodifikátorokra. Íme néhány idézet a radikális *Marczius Tizenötödike* című lapból: [a törvény kaucióra vonatkozó része] „leverő, lesújtó és vér betűkkel írott”, [a törvény] „dsingiskán szellemben fogalmazott”. Más sajtótermékek legszerencsétlenebbnek, boldogtalan firkának, ostobának, természetlennek, zsarnokinak, igazságtalannak, kegyetlennek, szabadságot gúnyolónak minősítették.⁶⁶ Akadtak azért elégedettek is: ifj. Pázmándy Dénes, az országgyűlés képviselőházi elnöke szerint az áprilisi törvények, különösen a sajtótörvény olyan oszlopok, „melyeken a népnek megelégedése s boldogsága nyugszik”, Vörösmarty Mihály pedig

⁶⁴ Szemere rendeletének részletes elemzésére, illetve gyakorlati megvalósulására lásd Both 1980a, i. m. 110–136.

⁶⁵ Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. Genf, 1865, I. k., 17.

⁶⁶ Idézi Both 1980a, i. m. 109–110. és 115.

úgy nyilatkozott, hogy „a szellemi szabadság a sajtótörvény által meg van alapítva”.⁶⁷ A Szemere-féle sajtórendelet preambuluma tiltakozik azon vélemények ellen, miszerint a szabadság korlátai túlzottan szorosra lettek volna húzva: „nincs hiedelem, melyet előadni nem lehetne a nélkül, hogy azon törvénczikk ellen vétség fogna elkövetetni”.

Révész T. Mihály szerint a törvény felelősségi rendszere „kompromisszumos, középutas” volt, amely természetszerűleg hozta magával a mindkét oldalról feltörő indulatokat.⁶⁸ Mert ne feledjük, bár a forradalmi hangulatban a konzervatívabb hangok értelemszerűen elhalkultak, még a forradalom kitörése előtti néhány nap országgyűlési eseményei is azt mutatják, a sajtószabadság ügyében nem volt egységes álláspont, sokak számára a létrejött megoldás is túlzott szabadosságot jelentett.

Kosáry Domokos megállapítása szerint (igaz, még 1985-ből) „Petőfiék elképzelése egy új, jobb sajtótörvényről természetesen jóval demokratikusabb, haladóbb volt, mint a liberális nemesség elég szűkkeblű polgári sajtószabadsága. De hangsúlyoznunk kell, hogy ez utóbbi is polgári sajtószabadság volt.”⁶⁹

Érdemes röviden megvizsgálni az egyik mintául szolgáló – jelesül a francia – szabályozást. Az 1819-es törvénykezés a sajtóról Franciaországban a jogterület első egységes kodifikációja volt. Az első törvény a sajtódeliktumokat szabályozta, a második az esküdtszék előtt zajló eljárásról rendelkezett, míg a harmadik az időszaki lapokra vonatkozó szabályokat határozta meg (bejelentési, kauciófizetési kötelezettség, felelősségi kérdések stb.). Mint látható, a törvény alapjaiban megegyezik a mi áprilisi törvényünkkel. A francia törvény ebben a formájában mindössze néhány hónapig létezett – az 1820-ban, 1821-ben, 1822-ben hozott új szabályok újra bevezették a cenzúrát és az engedélyezést, majd 1830-ig váltakozó sikerrel hol a szabadabb szellemű, hol a sajtót béklyóba záró törvények „kerekedtek felül”, hogy aztán Lajos Fülöp alatt újfent súlyos szigorítások következzenek be, amelyeket az 1848-as párizsi forradalom eredményeképpen töröltek el.⁷⁰

⁶⁷ Idézi Both 1980a, i. m. 110.

⁶⁸ Révész T. Mihály: Sajtójogi felelősség kérdése a magyar jogban. *Jogtörténeti Szemle*, 1992/4. 49–50.

⁶⁹ Kosáry: i. m. 50.

⁷⁰ Tarnay: i. m. 48–64.

Nem biztos, hogy jogos tehát a kritika, amely a sajtótörvény „maradiságát” hangsúlyozza – tekintve, hogy az igen hasonlatos egy olyan állam törvényéhez, amely több mint ötven évvel korábban indult el a szabad sajtó felé vezető úton. A rendelkezésre álló idő rövideje, a kompromisszumok kényszere, a vitázó táborok közötti egyensúlykeresés, az ország biztonsága, a rend és a hatalom fenntartása érdekében a radikálisabb reformoktól való – alapos vagy alaptalan – óvakodás táplálja a néhol talán kissé hálátlan utókor azon gyanúját, hogy e körülmények nyilván nyomot hagytak az áprilisi törvénytípusokon. De elvitathatatlan, hogy általuk teremtdött meg az ország történetében első ízben a polgári értelemben vett sajtószabadság, és e jogszabályokra alapozva valósult meg másodszor is 1867-ben.

9. A sajtószabályozás megvalósulása a gyakorlatban

A hirtelen beköszöntő sajtószabadság természetesen átalakította az újságok addigi piacát. Számos új lap indult, amelyek közül azonban csak kevés bizonyult életképesnek, de a korábban már létezőek is alaposan átalakultak. Igen markáns hangot ütöttek meg az eddig a cenzúra miatt a palettáról hiányzó radikális lapok. Közülük is kiemelkedett – mind jelentőségében, mind „élettartamában” – a *Marczius Tizenötödike*, amely március 19-én jelent meg először. A radikális irányzathoz tartozott még többek között a *Reform*, a német nyelvű *Die Opposition*, a kolozsvári *Ellenőr* és a *Radical Lap*. Itt említendő még Táncsics lapja, a *Munkások Újságja* is. Ezek közül a legjelentősebbnek, a *Marczius Tizenötödikének* is csak 733 előfizetője volt, ehhez járultak még az utcán eladott példányok.

A kormányhoz közel álló – a némileg pontatlan besorolás szerint „liberális” – lapok közül érdemes megemlíteni a *Pesti Hírlapot* (mely egy rövid ideig, a *Közlöny* júniusi megindulásáig a hivatalos lapnak is számított – még 1848 végén is 2554 előfizetője volt), a *Nép Barátját*, valamint mindenekelőtt a *Kossuth Hírlapját* (1848 végén 4214 előfizetője volt). Ezek, tekintettel a kormánytagok sokszor eltérő véleményére alapvető kérdésekben, nem képviselhettek egységes álláspontot.

A korábban már működő „konzervatív” lapok, mint a *Nemzeti Újság*, a *Budapesti Híradó*, az erdélyi *Múlt és Jelen* némileg átalakulva továbbra is megjelentek egy darabig – de az év végére mindegyik megszűnt. Már korábban erre a sorsra jutott Széchenyi egykoron tekintélyes lapja, a *Jelenkor* is.⁷¹

Both Ödön kutatásai fényt derítettek a sajtójogi szabályozás gyakorlati megvalósulásának részleteire is, elosztatva a korábbi szakirodalom néhány félreértését. A sajtó valóban széles körű szabadságot élvezett, még olyan esetekben sem került sor eljárás megindítására vagy elmarasztalásra, amikor nyilvánvalónak látszott a sajtóvétség elkövetése. A kormány már megalakulása első percétől kezdve éles – és egyáltalán nem „finomkodó” hangvételű – támadásoknak volt kitéve.

A levéltári iratok tanúsága szerint esküdtszéki elmarasztalásra és ennek folytán a terjesztés megakadályozására 1848/49-ben nem került sor. A feljelentés beérkezése után a belügyminisztérium vagy saját hatáskörben intézkedett, vagy további eljárás kezdeményezésére kérte fel az igazságügyi minisztert. Akadt olyan – feltételezett – sajtóvétségi ügy, amelyben a feljelentés és az előkészítő eljárás megindítása megtörtént, de ezekben – jelenlegi tudásunk szerint egyetlen, pozsonyi esetet leszámítva – még az esküdtszék előtti eljárásra sem került sor. Arra azonban akadt példa, hogy az ítélelhozatal előtti megelőző eljárási szakaszokban bizonyos nyomdatermékek terjesztését megakadályozták (az adott esetben röplapokkal kapcsolatban).⁷²

Érdemes kiemelni néhány konkrét esetet is, elsőként a *Marczius Tizenötödike* „sajtóperét”. 1848. május 19-én az a rémhír terjedt el Pesten, hogy Bécsben a császár távozása után kikiáltották a köztársaságot. Estefelé egy férfi azzal a – bizalmas forrásból, egy „ministeriális osztályfőnöktől” származó – hírrel kereste fel Pálffy Albert szerkesztőt, hogy a miniszterek ideiglenes királynak kiáltották ki István nádor főherceget. A már kiszedett lap első oldalára még odafért a szenzációs hír: „Legújabb – Bécsben tel-

⁷¹ Az 1848/49-es sajtó vázlatos áttekintését lásd Kosáry: i. m. 52–61., részletes bemutatást uo. 63–286.

⁷² A sajtószabályozás gyakorlati megvalósulását részletesen lásd Both Ödön: A sajtótermékek terjesztésének a szabadsága Magyarországon 1848-ban. In Ádám Antal – Benedek Ferenc – Szita János (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára*. Pécs, 1980, 87–97. (A továbbiakban: Both 1980b.)

jes anarchia. Ministereink István nádort kikiáltották provisorius királynak. Ferdinánd Innsbruckban van. Jelszavunk legyen: rögtöni Nemzeti Gyűlés.” A hír azonban nem volt igaz, így Szemere egyik államtitkára a lapot még aznap este a nyomdában lefoglaltatta, néhány példányt azonban addigra már kipostáztak az előfizetőkhez. Az első oldalról ezután gyorsan kivették az inkriminált néhány sort, és az utcára már az újabb kiadás került. Másnap, 20-án a minisztertanács jóváhagyta a belügyminiszter jelentését a lefoglalásról, és megbízta az igazságügyi minisztert, hogy intézkedjen a sajtóvétség miatt induló eljárásról. Egyes kutatók azt feltételezik, hogy túl a radikális lap megrendszabályozásán, az eljárás célja az állítólagos hírforrás, Nyáry Pál félreállítása volt, aki egyre nagyobb politikai befolyásra tett szert. Mikor Nyáry és a radikálisok az ügy következtében eltávolodtak egymástól, a per is véget ért: Kosáry szerint a perbe fogó szék döntése vetette el a perbe fogás lehetőségét, Both Ödön szerint az eljárás a bűnvizsgáló bírónál ért véget – a lényeg szempontjából nincs jelentősége a különbségnek.⁷³

Táncsics lapja, a *Munkások Újságja* a legradikálisabbak közé tartozott, számos vármegye hatósága panaszolta be a belügyminiszternél, de a zűrzavaros körülmények között – és mert valószínűleg a további konfliktusok szítását az igazságügyi minisztérium bölcse politikával elkerülni szándékozta – per nem indult, még nyilvánvaló sajtóvétség esetén sem. Egyetlen esetben, 1848 augusztusának végén utasította az igazságügyi minisztérium Pest város bíróságát, illetve közbíróját, hogy indítsanak eljárást a lap ellen. Még István nádor is kérdőre vonta Deákot, mit tettek az újság felelőssége vonása iránt. Az ügy azonban a viharos gyorsasággal változó események miatt, illetve a nádor távozása után nem folytatódott.⁷⁴ A balsors mégis utolérte a lapot: 1848 végén a kaució letételének elmulasztása miatt a pesti bíró 500 ezüsterforint pénzbüntetésre ítélte Táncsicsot, és kötelezte az ítélet közzétételére. A városi hatóság pedig mindjárt intézkedett a lap betiltásáról is.⁷⁵

Mindössze e két esetben bocsátott ki az igazságügyi minisztérium utasítást sajtóper megindítására.⁷⁶

⁷³ A perről lásd Kosáry: i. m. 101–102. és Both 1980b, i. m. 93–94.

⁷⁴ Kosáry: i. m. 155.

⁷⁵ A Táncsics lapjával kapcsolatos vitákról és eljárásokról lásd Kosáry: i. m. 155–163. és Both 1980b, i. m. 91–92. és 96.

⁷⁶ Sarlós Béla: *Deák és Vukovics – két igazságügyi-miniszter*. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó, 66.

10. A szabadságharc vége

A kormány 1849. június 27-én hozta meg rendeletét (344/1849 BE-rendelet) a hadititkokat kifecseggő lapok elleni eljárásról. Ez alapján ha valamely újság ilyen bizalmas információkat közöl, betiltással sújtható, emellett pedig minden lap kizárólag a hatóságnak történő előzetes bemutatás és az ezt követő engedélyezés után terjeszthető.⁷⁷

1848 decemberében a Honvédelmi Bizottmány már figyelmeztette egy ízben a sajtót, amikor Windischgrätz Pest felé közeledtek fontos információkat szivárogtatott ki, de egyéb intézkedésre nem került sor. E rendelettel, a szabadságharc vége felé közeledve, az egyre kaotikusabb állapotok között lényegében újra az előzetes cenzúra került bevezetésre. A *Marczius Tizenötödikét* – jónéhány „pengeváltás” után – végül a kormány július 7-én e rendelet alapján betiltotta. Ezt az iratot hárman írták alá: Vukovics Sebő igazságügyi miniszter, Szemere Bertalan miniszterelnök és Kossuth Lajos. Az indoklás szerint a lapban megjelent – tételesen felsorolt – némely cikk „a védelmi törekvések előléseére céloz”, hadititkokat tartalmazott, továbbá miattuk „a kormány tagjai elleni izgatások tetteleges kihágásokra ingerlésig törtek ki”, ezenfelül ráadásul még a szerkesztő el is mulasztotta a lap megjelenés előtti bemutatását. A történészek vitatkoznak azon, hogy valóban ezen okok miatt következett-e be a betiltás, esetleg más körülmény vezette el a kormányzatot e radikális lépésig. Felvetették, hogy esetleg az ekkor már teljhatalmú Kossuth és politikai környezetének bírálata csordította túl a poharat, esetleg a lap Görgey melletti határozott kiállása, mely még akkor is teret kapott az újság hasábjain, amikor Kossuth már elszánta magát a Görgeyvel való leszámolásra. A valós okot biztosan nem tudhatjuk, csak annyi bizonyos: ezzel lezárult a forradalmi sajtó egyik legjelentősebb képviselőjének története.⁷⁸

A szabadságharc vége felé már csak az ún. hadilapok jelentek meg. Ezek olyan hadművelleti központokban megjelenő, általános tájékoztatást nyújtó – elsősorban természetesen a hadi eseményekről hírt adó – újságok voltak, amelyek először azokon a helyeken jelentek meg, ahová az orszá-

⁷⁷ Tarnay: i. m. 140.

⁷⁸ A *Marczius* betiltásáról lásd Kosáry: i. m. 272–278.

gos sajtó alig vagy egyáltalán nem tudott eljutni. Első ízben 1848 végén Erdélyben, Bem kezdeményezésére jelentek meg, ahol akkoriban nem volt magyar nyelvű újság. Később máshol is elterjedtek, és az országos lapok megszűnése után is kiadásra kerültek. Az utolsó hadilap – természetesen Komáromban – két héttel a világosi fegyverletétel után, 1849. október 1-jén jelent meg.⁷⁹ Ezzel lezárult a forradalom és szabadságharc sajtójának története.

11. A sajtójog alakulása 1849-től a kiegyezésig

A szabadságharc leverése után lassan éledt újjá a magyar sajtó, ha nem is a kezdetektől, de nagyjából a reformkor előtti állapotból kellett újra talpra állnia. Az abszolutista Bach-rendszer gyakorlatilag megszüntette a sajtószabadságot, az újság kinyomtatása utáni kötelező utólagos ellenőrzést vezetett be. A kész nyomtatványokat a rendőrségnek kellett bemutatni, amely eldöntötte, szabad-e árusítani. Hírlapok esetében egy órával a tervezett szétküldés előtt kellett bemutatni a lapot, ha ez idő alatt nem érkezett letiltási parancs, úgy a szétküldés engedélyezettnek minősült. E szabály következményeként a szerkesztők és a kiadók – tartva az engedély megtagadásával járó anyagi kártól – olykor a kelleténél is szigorúbb öncenzúrárt gyakoroltak. Egyéb – a hivatalos út megkerülésével járó – megoldásokat is találtak: a megkörményezett (és megfizetett) rendőrségi hivatalnokok bizonyos kényesnek tartott cikkeket előbb átnézték, eközben a szerkesztők készenléthben tartottak más, semmitmondó és az esetlegesen kifogásolt írás helyébe lépő cikkeket.

A kormányzat az új sajtóügyi szabályozás elkészülte előtt 1851 júliusában kiadott egy ideiglenes szabályozást, amely ugyan hivatalosan nem lépett életbe Magyarországon, de mindenképpen irányelvet jelentett az itteni ügyek kezelésére is. 1852. május 27-én lépett hatályba az új sajtótörvény, amely kisebb módosításokkal a kiegyezésig érvényben maradt. A negyvenöt szakaszból álló jogszabály előírásai előírták a kötelező impresszumadatokat, a köteles példányok gyűjtőhelyeit, szabályozták a könyv-

⁷⁹ A hadilapokról lásd Kosáry: i. m. 280–286.

kiadás jogát és a lapindítás feltételrendszerét. Újraszabályozta a kaució nagyságát, amit a politikával foglalkozó és hirdetéseket közlő lapoknak kellett letenniük. E kaucióból fedezték az esetleges vizsgálati költségeket és a pénzbüntetéseket. Politikai napilapok esetében 10 000 forint volt ez az összeg, amelyet a lap megszűnése után hat hónappal adtak vissza a tulajdonosoknak. A törvény 22. szakasza szabályozta a megintési rendszer alapelveit. Eszerint, ha „valamely időszaki nyomtatványban folytonosan a trón, a birodalom egysége és épsége, a vallás, az erkölcsiség vagy általában az álladalmi társaság alapja elleni vagy a közcsend és rend fönntartásával egybe nem férő irány követtetik”, két írásbeli intés után az adott terület helytartója önhatalmúlag felfüggesztheti a lap megjelenését három hónapra. Ennél hosszabb idejű felfüggesztéshez vagy teljes betiltáshoz minisztertanácsi döntés szükségeltetett. A sajtótörvény további részei foglalkoztak a kihágási esetek leírásával, a büntetések mértékével, a felelősség kérdéseivel. A szerkesztő, a nyomdász és terjesztő, ha nem is volt bizonyítható bűnösségük, büntethetők voltak a „köteles figyelem és gondoskodás elmulasztása miatt”. Az egységes szabályozás azért némi haszonnal is járt. A köteles példányok beszolgáltatási kötelezettségének köszönhetően maradhatott az utókorra a kor sajtótermése és megszülettek olyan igazodási pontok, amelyek némi rendet, ha nem is szabadságot teremtettek az anarchikus viszonyok közepette.

Az 1857. október 23-i császári rendelet bevezette a bélyegadót a kaucióköteles lapok számára. Minden lappéldány után 1 krajcárt kellett leróni, ami jelentősen megdrágította az előállítás költségeit.

A hatalom teljesen mégsem volt képes irányítani a sajtót, az erősödő nemzeti öntudat és kultúra teljes megtörését nem érthette el, ebben az időszakban is sikerült tehát olykor elfogadható kompromisszumokat kötni. A császár kétféjű sasát a fejlécén viselő *Budapesti Hírlap*ban például a forradalomban részt vevő értelmiség színe-java publikálhatott.⁸⁰

A sajtó megnövekedett szerepének ékes bizonyítéka, hogy a kiegyezést megelőző időszakban a politikai nyilvánosság fórumává tudott válni. Deák Ferenc (név nélkül) a *Pesti Napló* 1865. húsvéti számában jelentette meg írását, melyben az udvar és a magyar vezető réteg megbékélését sürgeti. Erre aztán igazi hírlapi vita indult meg, többek között Eötvös József,

⁸⁰ Kókay – Buzinkay – Murányi: i. m. 110.

Trefort Ágoston, Jókai Mór és Kossuth Lajos (az utóbbi nyílt levelek, röpiratok útján) részvételével.

A kiegyezést követően, 1867. március 17-én kisebb változtatásokkal újra életbe lépett az 1848. évi XVIII. tc. a szabad sajtóról. A véleménynyilvánítási szabadság általános korlátait határozta meg az 1878. évi V. tc., a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről (Csemegi-kódex), amely rendelkezett a király megsértéséről (140. §), az alkotmány, a törvény, a hatóságok vagy a hatósági közegek elleni izgatásról (171–174. §), a vallás és ennek szabad gyakorlata elleni büntettekről és vétségekről (190–192. §), valamint a rágalmazásról és a becsületsértésről (258–277. §) is. A sajtó soha korábban nem látott virágkora köszöntött be a kiegyezés utáni években.⁸¹

A véleménynyilvánítási szabadság általános korlátait határozta meg az 1878. évi V. tc., a magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (Csemegi-kódex), amely rendelkezett a király megsértéséről (140. §), az alkotmány, a törvény, a hatóságok vagy a hatósági közegek elleni izgatásról (171–174. §), a vallás és ennek szabad gyakorlata elleni büntettekről és vétségekről (190–192. §), valamint a rágalmazásról és a becsületsértésről (258–277. §) is.

A mi történetünk itt ér véget, a magyar jogfejlődés egyik legemelkedettebb időszakában, amelyben – a 19. század végén – számos kodifikációs „csúcstermék” született meg. A 20. század zűrzavara nem kedvezett a szólás- és sajtószabadság fejlődésének, és a fejlődéssel általában párban járó elméleti tisztulásnak sem. Szólásszabadság-, illetve sajtótörténetet lehet írni a számunkra már múlt idővé vált évszázadról, az elméleti kérdések egységes szempontú tárgyalását, szintetizálási igénnyel – kíváltképp a számunkra most rendelkezésre álló terjedelemben – aligha lehet elvégezni.

Bár e hevenyészve felrajzolt vázlat, valamint néhány felidézett gondolat nyilván nem tekinthető átfogó elemzésnek – a szólásszabadság magyarországi esztétörténetét bemutató monografikus alkotás egyébként máig fájó hiánycikke a magyar társadalomtudományoknak –, összességében

⁸¹ Révész T. Mihály: Sajtószabadság és „médiaegyensúly” Magyarországon 1867 után. In *„Jöjj el szabadság”: Bihari Mihály ünnepi kötet.* Budapest, 2003, Rejtjel Kiadó. Uő: Tájköztáspolitikai a kiegyezés utáni Magyarországon. In *Degré Alajos emlékkönyv.* Budapest, 1995, Unió Kiadó; Uő: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875.* Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó.

kimondható, hogy a magyar közgondolkodás valamennyi olyan értéket felismert, amely a szólásszabadság alapja lehet, közülük szükségszerűen a nemzet fejlődését, a közösség autonómiáját tekintve meghatározónak. A történelem nem tette lehetővé, hogy e gondolatkezdemények nagy ívű filozófiai munkákban öltsenek testet. A miérten merengő kíváncsiságot úgy érezheti, hogy a szólásszabadság megalapozására – a történelem viharos gyorsaságú változásai miatt – már nem maradt elegendő idő és erő. Főként emlékezetes momentumok maradtak emlékül – Landerer nyomdájának „elfoglalása”, az 1956 októberének végén megszülető szabad magyar sajtó –, a rövid időre kivívott diadalok és a lassú építkezés évtizedei nem álltak össze egységes, értelmezhető szólásszabadság-elméletté vagy-elméletekké. A szocialista államrend évtizedei pedig még a rendelkezésre álló művek emlékéit is igyekeztek elmosni, vagy legalábbis „átértelmezni” azokat. A szólás- és sajtószabadság felőli olyan gondolkodás, amely már meghaladja az elnyomással, a diktatúrával való szembeszállás gondolatát, és az alapjog gyakorlásához szükséges elméleti alapokat teremti, csak 1989-et követően indulhatott meg. Szükségszerű volt tehát a külföldi mintákhoz menekülés. Akárhány itthon megjelent könyvet vagy tanulmányt olvasunk a szólásszabadság elméletéről, jellemzően egyazon angolszász szerzők gondolataival szembesülünk. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy ma, majdnem két évtizeddel a véglegesnek remélt szabadság beköszönte után, a szólásszabadság elméleti megalapozásakor szinte kizárólag külföldiek munkáira támaszkodnak a magyar szerzők, pedig érdemes emlékezni arra, hogy azért a magyar könyvtárak is rejtenek e tekintetben is hasznos olvasnivalót.

Ezt a szerény írást az ünnepelt Zlinszky János professzor úrnak ajánlom – remélem, megbocsát majd érte –, akinek jogi diplomámat, választott pályámat, valamint egy már letűntnek hitt, mégis élő, létező jogász és közéleti éthosz megismerését köszönhetem. Ezen ajándéka egyben nehéz teher is mindannyiunk számára, akik töredékes, az Ünnepeltéhez képest szánni valóan csekély talentumainkkal folytatni szeretnénk építő munkáját. A professzor úr ércnél maradandóbb életművére pillantva azonban mindig újult erővel gyűrközhettünk neki a munkának. Hála és köszönet érte. (K. A.)